

AGNIESZKA GRYGLEWSKA
(Politechnika Wrocławska)

MIĘDZY TRADYCJĄ A NOWOCZESNOŚCIĄ. ARCHITEKTURA NOWEGO GMACHU GIMNAZJUM ŚW. ELŻBIETY WE WROCŁAWIU

„To piękny dom [...], solidny, ozdobny, robiący wrażenie, który opływa świeże powietrze i światło słoneczne, dobrodziejstwo dla młodzieży i nauczycieli”¹. Słowa profesora Johanna Paecha oddają zachwyty, jaki wzbudziła nowa siedziba sławnego miejskiego Gimnazjum św. Elżbiety, przeniesionego 16 X 1903 r. z posesji „w cieniu kościoła”² pod tym samym wezwaniem na południe miasta, do zaplanowanej z rozmachem nowej dzielnicy w pobliżu *Teichäckerpark* (parku Pól Stawowych). Gdy oddawano do użytku gimnazjum u zbiegu ulic Jana Władysława Dawida (*Arletiusstraße*) i Joannitów (*Malteserstraße*), było ono już częścią potężnego kompleksu szkolnego³. W tym samym czasie prowadzono prace przy budowie sąsiednich gmachów zespołu – szkoły ludowej przy ul. Dawida 5–7 (ukończony w kwietniu 1903 r.)⁴ oraz szkoły średniej dla chłopców przy ul. Joannitów 26–28 (oddany w czerwcu 1903 r.), wokół nich powstawały kamienice czynszowe i zieleńce. Motywem przewodnim architektury Gimnazjum św. Elżbiety stała się inspirowana Wulgatą św. Jana (1,5) sentencja „Salve lux post tenebras”⁵ (il. 1).

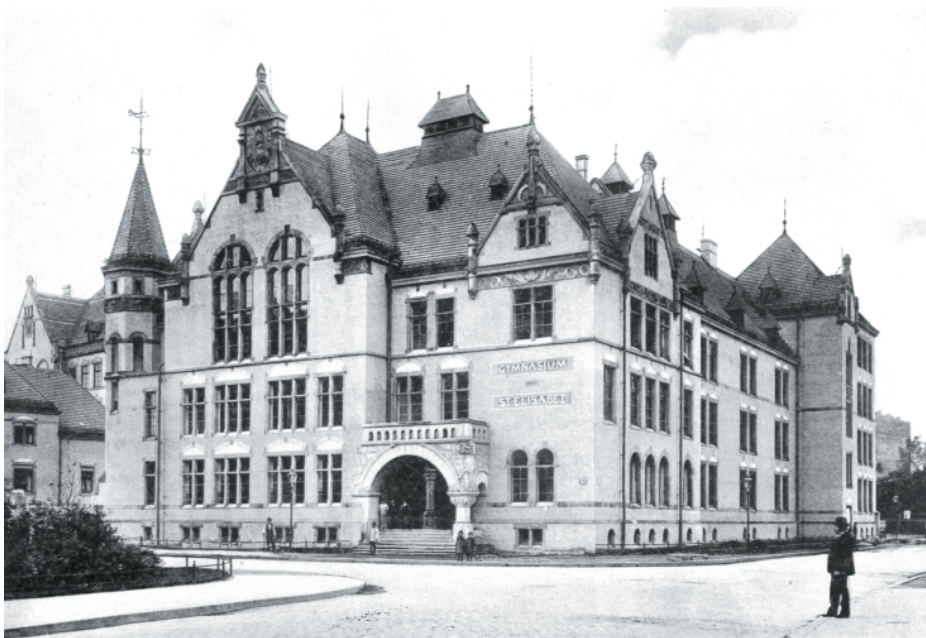
¹ Johannes Paech, *Vorwort*, [w:] *Beiträge zur Geschichte des Gymnasiums zu St. Elisabeth. Festschrift zur Feier der Einweihung des neuen Schulgebäudes*, Breslau 1903, s. 1–2. Prof. dr J. Paech był dyrektorem gimnazjum w latach 1881–1907.

² „Schatten der Kirche” to propozycja sentencji do umieszczenia w przedsiönku szkoły jako wspomnienia dawnej siedziby przy kościele św. Elżbiety. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół: Akta miasta Wrocławia, sekcja 21: Budownictwo (dalej: APWr-Akta m. Wr), sygn. 16659; zob. przyp. 82.

³ Inne publikacje autorki na ten temat: Agnieszka Gryglewska, *Architektura Wrocławia XIX–XX wieku w twórczości Richarda Plüddemanna*, Wrocław 1999; *eadem*, *Symbolika dekoracji budynków wrocławskich szkół około 1900 roku*, [w:] *Wrocławskie Szkoły. Historia i architektura*, red. Maria Zwierz, Wrocław 2004, s. 205–213; *eadem*, *Gmach dawnego Gimnazjum św. Elżbiety na Polach Stawowych. Jego architektura jako odbicie tradycji szkoły* (w przygotowaniu).

⁴ Pierwszy budynek zespołu szkół ludowych przy ul. Dawida 5–7 zbudowano z halą gimnastyczną i domem oraz pawilonami przeznaczonymi na ubikacje. Drugi budynek szkoły przy ul. Dawida 9–11, usytuowany na wschód od niego, ukończono w 1909 r.

⁵ „Witaj światło po ciemności”.

1. Widok nowego gmachu Gimnazjum św. Elżbiety od strony północnej w 1903 r., [za:] *Beiträge zur Geschichte des Gymnasiums zu St. Elisabet. Festschrift zur Feier der Einweihung des neuen Schulgebäudes*, Breslau 1903

1. Dzieje Gimnazjum św. Elżbiety

Szkoła parafialna przy kościele św. Elżbiety została założona w 1293 r. W średniowieczu była ośrodkiem nauczania *trivium* (gramatyki, retoryki i dialektyki). W czasach reformacji patronat nad nią oraz kościołem św. Elżbiety przejęły władze miasta. W 1562 r. szkoła została przekształcona w ewangelickie gimnazjum. Status ten otrzymała jako pierwsza we Wrocławiu i druga na Śląsku⁶. Program nauczania i regulamin szkoły w XVI w. oparto na czołowych nurtach pedagogiki renesansowej. Główne przedmioty – łacina, filozofia i teologia – zostały uzupełnione naukami przyrodniczymi, historią, matematyką, prawem, etyką oraz muzyką, a w XVII w. zajęciami teatralnymi. W drugiej połowie XIX w. wprowadzono zajęcia gimnastyczne, „konieczne dla ciała i ducha”⁷. Oprócz języka greckiego i hebrajskiego uczono języków nowożytnych, w tym niemieckiego – jako ojczystego⁸.

⁶ Drugie gimnazjum po szkole Trotzendorfa (*Trotzendorf's herzogliche Schule*) w Złotorzy z 1546 r. Erich Wolfgang Hubrich, *Die Geschichte der Schule von 1293–1562 und 1562–1862. Entwicklungen der Schule im Rahmen der deutschen und europäischen Kultur- und Bildungsgeschichte*, [w:] *Elisabetgymnasium Breslau 1293–1993... unterwegs durch die Jahrhunderte. Gedenkschrift zum 700jährigen Gründungsjubiläum des Elisabetgymnasiums Breslau*, hrsg. von Dietrich Goihl, [Sindelfingen] 1993, s. 43–68.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Encyklopedia Wrocławia*, red. nauk. Jan Harasimowicz, współpr. Włodzimierz Suleja (autor hasła: Kazimierz Bobowski), Wrocław 2000, s. 225–226, 878; Hubrich, *Die Geschichte der Schule*.

Na przełomie XVIII i XIX w. niemiecka pedagogika nadal pozostawała pod wpływem ideałów humanizmu klasycznego oraz romantyzmu i neohumanizmu i była zorientowana na ducha kultury greckiej. Mimo zmian w drugiej połowie XIX w., jakie przyniosła era industrializacji, gdy szkolnictwo stopniowo przyjmowało prymat techniki i nauk przyrodniczych⁹, sposób kształcenia w gimnazjach niemieckich wciąż opierał się na nauczaniu „starych” języków i przygotowywał uczniów do studiów uniwersyteckich¹⁰. Gimnazjum, w odróżnieniu od szkół ludowych (*Volksschulen*), które dostarczały praktycznych umiejętności i przysposabiały do zawodu, było na przełomie XIX i XX w. szkołą elitarną (środowisk akademickich, biurokratycznych oraz szlachty) i instytucją chrześcijańskiego wychowania¹¹.

W czasach nowożytnych Gimnazjum św. Elżbiety kierowali wybitni rektorzy i reformatorzy, jak: humanista – filozof i poeta Laurentius Corvinus, Johannes Troger – uczeń Philippa Melanchthona, Andreas Winkler – pierwszy rektor protestancki, Petrus Vinzentius – autor ogólnego regulaminu szkolnego (1570), wzorca dla innych wrocławskich szkół. Vinzentius popierał swobodę rozwoju osobowości nauczycieli i uczniów oraz metod pedagogicznych. Nikolaus Steinberg wprowadził do programu nauki przyrodnicze, Gottlob Krantz – geografę i statystykę w powiązaniu z historią. Johann Caspar Arletius, w czasach reformy szkolnictwa pruskiego po 1778 r.¹², uczynił wrocławskie gimnazjum czołowym centrum w zakresie reform szkolnictwa. Zgodnie z ideą Fryderyka Wielkiego celem szkół było wtedy „uczynienie młodych ludzi dzielnymi i zręcznymi do służby ojczyźnie i dostarczenie im do tego potrzebnych umiejętności”¹³. Philipp Julius Lieberkühn wprowadził w programie gimnazjum nowatorski, tzw. przedmiotowy system nauczania¹⁴. Jednym z najwybitniejszych rektorów w XIX stuleciu był Karl Rudolf Fickert, dla którego podstawą programu gimnazjalnego było studiowanie starożytności, co przekładało się na wszechstronność programu szkoły – od nauczania starych języków przez matematykę, historię, naukę o ziemi aż po język niemiecki, religię i gimnastykę¹⁵.

Średniowieczna siedziba szkoły znajdowała się na północ od kościoła św. Elżbiety (*An der Elisabethkirche* 3–5). Po jej wyburzeniu, 29 I 1562 r. ukończono w tym samym miejscu renesansowy gmach z wysokim dachem i sygnaturką. Liczył

⁹ Hubrich, *Die Geschichte der Schule*; w 1859 r. w Prusach wprowadzono szkoły realne I stopnia, w 1882 r. przekształcone w gimnazja realne, oraz szkoły realne II stopnia – od 1877 r. wyższe szkoły realne, których wychowankowie mogli studiować na kierunkach technicznych i matematyczno-przyrodniczych. Gryglewska, *Architektura Wrocławia*, s. 138.

¹⁰ [L.] Klasen, *Grundriss-Vorbilder von Schulgebäuden*, Abth. III, [Leipzig 1884], s. 200.

¹¹ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866–1918*, Bd. 1, München 1990, s. 547.

¹² Reforma Karla Abrahama von Zedlitz. Hubrich, *Die Geschichte der Schule*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ W latach 1784–1788. W odróżnieniu od systemu klasowego zajęcia z prawie wszystkich przedmiotów (np. z języków) odbywały się w tym samym czasie, co umożliwiało uczniom uczestniczenie w nich na różnych poziomach. *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

tylko pięć izb, w których uczyło się po 150 uczniów, i już 10 lat później okazał się zbyt mały¹⁶. Nowy, trójkondygnacyjny, klasycystyczny budynek powstał na tej samej posesji dzięki staraniom rektorów C.F. Etzlera i S.G. Reichego. Oddany do użytku 22 VI 1835 r., w ciągu XIX w. był dwukrotnie rozbudowywany – w 1873 r. o nowe skrzydło od strony ul. Kiełbaśniczej (*Herrenstraße*) i Jatek (*Große Fleischbänke*) oraz w 1882 o dodatkową kondygnację¹⁷. Kilkakrotne powiększenie liczby mieszkańców Wrocławia w końcu XIX w. spowodowało również wzrost liczby uczniów gimnazjum. Za czasów rektora Fickerta powiększyła się ona czterokrotnie (do 1815 chłopców) i wkrótce gmach ponownie stał się zbyt mały¹⁸.

2. Budowa nowego gmachu na Polach Stawowych (*An den Teichäckern*)

2.1. Lokalizacja i przygotowanie inwestycji

Od stuleci narzekano na ciasnotę i mrok we wnętrzach siedziby sławnego gimnazjum. Upatrywano w tym przyczyny nabytych w trakcie nauki wad wzroku u 76,1% uczniów klasy *Oberprima*¹⁹. Od stycznia 1891 r. magistrat rozpoczął po raz ostatni działania w celu poprawienia warunków do nauki w starym gmachu szkoły, budowanym przez wieki na tej samej, zacienionej przez kościół, ciasnej działce. Zostały wykonane i przyjęte do realizacji przez magistrat projekty i kosztorysy przebudowy szkoły, polegającej m.in. na powiększeniu okien²⁰. Projektu jednak nie zrealizowano, ponieważ w 1893 r. magistrat podjął uchwałę o radykalnym rozwiązaniu – przeniesieniu szkoły na południe miasta²¹. Przybrała ona realny kształt dopiero trzy lata później²². Brano pod uwagę dwa miejsca – na zakończeniu ul. Powstańców Śląskich (*Kaiser-Wilhelmstraße*), na północ od terenu zwanego Górką Friebeego (*Friebeberg*), i działkę należącą do miasta na Polach Stawowych, na południe od Dworca Głównego. Przewagą terenu przy ul. Powstańców Śląskich była lepsza komunikacja z centrum miasta i dogodniejsze położenie, zapewniające napływ uczniów z już zamieszkaney i szybko rozwijającej się dzielnicy (osiedla Nowa Wieś i Gajowice, dawniej *Neudorf* i *Gabitz*) oraz sąsiedniego Borku (*Kleinburg*). Pola Stawowe były natomiast określane wtedy jako „pustynna okolica”²³.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*; Dietrich Goihl, *Die Geschichte des Elisabet-Gymnasiums*, Teil II: 1862–1945, [w:] *Elisabetgymnasium Breslau 1293–1993*, s. 119–135.

¹⁸ Hubrich, *Die Geschichte der Schule*.

¹⁹ Goihl, *Die Geschichte*. Uczniowie gimnazjum zostali przebadani przez dr. Hermanna Cohna pod kątem krótkowzroczności w styczniu 1866 r. Carl Schnobel, *Das Schulgebäude zu St. Elisabet in Breslau und seine Geschichte*, [w:] *Beiträge zur Geschichte*, s. 3–32.

²⁰ Koncepcja przebudowy Richarda Plüddemanna. Schnobel, *Das Schulgebäude*.

²¹ Notka w dziale *Provinzial-Zeitung*, „Breslauer Zeitung”, Jg. 77, nr z 13 II 1896; Günther Baranek, *Die Gebäude unserer Schule zwischen 1293–1945*, [w:] *Elisabetgymnasium Breslau 1293–1993*, s. 34–41.

²² Informacja o posiedzeniu magistratu z 24 I 1896 r. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16655.

²³ Notka w dziale *Provinzial-Zeitung*. Większość zabudowy czynszowej osiedla na południe i na wschód od zespołu szkół powstała w latach 1903–1910.

Zwarta zabudowa mieszkaniowa najbliższego osiedla od zachodu – Nowej Wsi – kończyła się na linii ul. Borowskiej (*Bohrauerstraße*), na północy były tereny kolejowe, obszar na południe i wschód był zabudowany tylko wzdłuż ul. Glinianej (*Lehmgrubenstraße*) i Hubskiej (*Hubenstraße*). Komunikacja z centrum miasta była znacznie gorsza (tramwajem konnym i pieszo). Obawiano się więc osłabienia rangi starej szkoły z powodu braku uczniów. Również uciążliwe sąsiedztwo dwóch szkół ludowych (istniejącej i planowanej) „wielu profesorów nie ucieszyło”²⁴. Opinie w prasie wrocławskiej uznawały pomysł budowy szkoły w tym rejonie za chybiony²⁵. O lokalizacji gimnazjum na Polach Stawowych przesądziły niższe koszty terenu, który był własnością miasta. Ostateczna decyzja rady miejskiej z 26 XI 1896 r. o budowie w tym miejscu nowego gmachu gimnazjum pozwoliła na rozpoczęcie prac projektowych (1897)²⁶.

2.2. Twórcy

Budynek gimnazjum wraz z domem mieszkalnym, halą gimnastyczną i dobudówką sanitariatów powstał w latach 1901–1903 kosztem 600 000 marek²⁷. Ostateczny kształt jego architektury był efektem współdziałania: autora projektu – architekta magistrackiego Karla Klimma²⁸, architekta miasta Richarda Plüddemanna²⁹ – jej „duchowego twórcy”³⁰ (podejmował decyzje o szczegółach realizacji, pod jego kierunkiem powstawał projekt) oraz miejskiego inspektora

²⁴ Baranek, *Die Gebäude*.

²⁵ W roku 1896 szacowano koszt działki na Polach Stawowych na 170 000 marek, a przy ul. Powstańców Śląskich – na 220 000 marek. Notka w dziale *Provinzial-Zeitung*.

²⁶ Projekt wstępny Richarda Plüddemanna i Karla Klimma z 10 V 1897 r. zatwierdzony przez radę miejską do wykonania następnej fazy projektu 12 VII 1897. Pismo magistratu z 16 IX 1899 r. oraz opis projektu (Plüddemann, Klimm, 8 VI 1899 r.) w: *Druki sprawozdań na posiedzenia rady miejskiej z 1899 roku*, nr 896, s. 547–552, APWr-Akta m. Wr, sygn. 16655. Projekt budowlany ukończono 16 II 1901 r. i uzyskano pozwolenie na budowę w marcu 1901 r. Projekty w Muzeum Architektury – oddział Archiwum Budowlane miasta Wrocławia (dalej: ABmW), T. 183.

²⁷ Koszty: budynek szkoły bez wyposażenia – 420 540, dom dyrektora – 51 000, hala gimnastyczna i ubikacje – 66 500, wyposażenie budynku i hali ze sprzętem – 54 460 marek. Zob. *Druki sprawozdań*.

²⁸ Karl Klimm, 1856–1924, w latach 1892–1924 architekt magistracki we Wrocławiu, kierownik pracowni projektowej budownictwa lądowego przy magistracie. Autor projektów wrocławskich szkół, m.in. Szkoły Rzemiosł Budowlanych i Wyższej Szkoły Budowy Maszyn (1901–1904), wież przy ul. Wiśniowej (1904–1905) i na Osobowicach (1902), projektów renowacji ratusza i Piwnicy Świdnickiej, restauracji w parku Południowym (1898–1899). Gryglewska, *Architektura Wrocławia, passim*.

²⁹ Richard Plüddemann, 1846–1910, architekt, miejski radca budowlany do spraw budownictwa lądowego we Wrocławiu (1885–1908), tajny radca budowlany (1903). Twórczość pod wpływem Conrada Wilhelma Hasego i Johanna Otzena. Projekty budynków komunalnych we Wrocławiu: szkół, hal gimnastycznych, zakładów ochrony zdrowia i opieki społecznej, hal targowych, straży pożarnej. *Ibidem*.

³⁰ Notka w dziale *Lokales. Breslau, 16. Nov. Die Einweihung des neuen Elisabetans*, „Schlesische Zeitung”, Jg. 162, nr 808 z 17 XI 1903.

budowlanego Juliusa Nathansohna³¹ (*Bauleitung*), który kierował inwestycją (był m.in. odpowiedzialny za: specyfikacje robót, przetargi, umowy, rysunki wykonawcze). Z Nathansohnem współpracowali kierownicy budowy (*Bauführer*), kolejno: Richard (?) Schor, Georg Ebert, Erich Sommer. Architekci na stanowiskach asystentów budowlanych w administracji budowlanej magistratu: Friedrich Sieburg, Ernst Güssow i E. Sommer sporządzali sygnowane przez J. Nathansohna rysunki wykonawcze detali.

R. Plüddemann pozyskał do współpracy przy realizacji gimnazjum wybitnych wrocławskich artystów. Wykonanie projektu polichromii i witraży w auli oraz dekoracji szablonowych na korytarzach i klatkach schodowych spoczęło w rękach malarza i grafika Hugona Scheinerta³². Malował on osobiście dekoracje auli wraz z uczniami klasy malarstwa Królewskiej Szkoły Sztuki i Rzemiosła Artystycznego (*Königliche Kunst- und Kunstgewerbeschule*). Modele kilku detali rzeźbiarskich wykonał Richard Schipke³³ pod nadzorem prof. Christiana Behrensa³⁴ w jego pracowni przy Śląskim Muzeum Sztuk Pięknych (*Schlesisches Provinzial Museum der bildenden Künste*)³⁵.

³¹ Julius Nathansohn, architekt, do 1891 r. zatrudniony w Królewskiej Dyrekcji Kolei, w latach 1891–1909 miejski inspektor budowlany okręgu wschodniego w miejskiej administracji budowlanej Wrocławia. Od 1905 r. magistracki radca budowlany. Gryglewska, *Architektura Wrocławia*, s. 135.

³² Hugo Scheinert, 1873–1943, niemiecki malarz i grafik, od 1902 r. nauczyciel rysunku odręcznego i kaligrafii w Królewskiej Szkole Sztuki i Rzemiosła Artystycznego we Wrocławiu. Członek Künstlerbund Schlesien. Jednocześnie nauczyciel w Miejskiej Szkole Rzemiosła i Przemysłu Artystycznego (*Städtische Kunstgewerbe- und Handwerkerschule*), gdzie kierował klasą artystycznego szkolenia. Hans Poelzig pod kierunkiem Scheinerta zorganizował w roku szkolnym 1904/1905 przedmiot „Rysunek odręczny. Projektowanie ornamentów”. Petra Hölscher, *Die Akademie für Kunst- und Kunstgewerbe zu Breslau: Wege einer Kunstschule 1791–1932*, Kiel 2003, s. 495, przyp. 764; www.enzyklo.de (dostęp: lipiec 2011); APWr-Akta m. Wr, sygn. 16662; http://pl.wikipedia.org/wiki/Hugo_Scheinert (dostęp: listopad 2013).

³³ Richard Schipke, 1874–1833, rzeźbiarz, uczeń Christiana Behrensa (1901–1905), od 1904 r. profesor w Miejskiej Szkole Rzemiosła i Przemysłu Artystycznego. Autor dekoracji rzeźbiarskiej Wyższej Szkoły Technicznej (1905–1910), domu Ehrlichów (1905), kościoła św. Jana (1908–1909). Działał na Śląsku w latach 1901–1915, po I wojnie światowej zajął się rzeźbą portretową. *Encyklopedia Wrocławia* (autor hasła: Piotr Łukasiewicz), s. 738; APWr-Akta m. Wr, sygn. 16656.

³⁴ Christian Behrens, 1852–1905, rzeźbiarz. Studia w Dreźnie (m.in. pod kier. E.J. Hähnla) i Wiedniu w latach 1870–1877. Od 1881 r. praca w Dreźnie, Berlinie, od 1886 we Wrocławiu. Tu kierował Mistrzowską Pracownią Rzeźby (*Meisteratelier für Landschaftsmalerei und Bildhauerei*) przy Śląskim Muzeum Sztuk Pięknych. Zajmował się rzeźbą pomnikową i architektoniczną: rzeźby na południowej elewacji ratusza (1890–1891), portal budynku Sejmu Śląskiego przy ul. Piłsudskiego 74 (1892). *Encyklopedia Wrocławia* (autor hasła: Piotr Łukasiewicz), s. 64; http://pl.wikipedia.org/wiki/Christian_Behrens (dostęp: listopad 2013).

³⁵ Richard Plüddemann zwrócił się do profesora Behrensa z propozycją wykonania „kilku elementów znajdujących się na eksponowanym miejscu” (1901). Behrens polecił mu Richarda Schipkego, który „pod [jego] nadzorem artystycznym” wykonał w glinie model kapiteła narożnej kolumny portyku wejściowego oraz model dla trzech kapiteł kolumn na parterze. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16656.

Kompleks budynków realizowały głównie wrocławskie firmy, m.in.: „Preuss & Podolski” (roboty murarskie), „Heller u. Gebrüder Günther” (roboty ciesielskie)³⁶, „Fenk & Halpaap” i „August Saal” (kowlstwo artystyczne), „Heinrich Kuveke” (stolarka okienna, drzwiowa, panele ściennie), „Gebrüder Huber” (stropy Kleina i sklepienia Moniera)³⁷. Detale z piaskowca zostały wykonane przez berlińską firmę królewskiego i dworskiego mistrza kamieniarskiego Carla Schillinga³⁸.

3. Światło, powietrze, przestrzeń. Architektura nowej siedziby gimnazjum

Bogata architektura Gimnazjum św. Elżbiety, „wspaniałego szkolnego pałacu”³⁹, musiała sprostać przede wszystkim wymaganiom funkcjonalności, higieny i ekonomii. Niemieckie przepisy budowlane na przełomie XIX i XX w. traktowały budynek szkoły podobnie jak budynek opieki zdrowotnej. Musiał on mieć zapewniony dopływ światła i powietrza, być zbudowany w sposób umożliwiający utrzymanie czystości i porządku⁴⁰. O tym, jak duże znaczenie miało to dla użytkowników i twórców wrocławskiego gimnazjum, świadczą liczne cytaty z prasy i wydawnictw okolicznościowych, które ukazały się przy okazji jego inauguracji w 1903 r. Carl Schnobel pisał w księdze pamiątkowej: „nie brakuje światła w żadnym pomieszczeniu”⁴¹. W „Schlesische Zeitung” informowano, że budynek musiał „spełniać najwyższe wymagania oświetlenia pomieszczeń, przewietrzania i funkcjonalności”⁴², i cytowano życzenie R. Plüddemanna: „aby promień Heliosa igrał w tym domu”⁴³.

3.1. Usytuowanie

Działka, na której stanął kompleks budynków gimnazjum, była ograniczona od północy ul. Dawida, od zachodu ul. Joannitów. Budynek z salami dydaktycznymi powstał w jej północno-zachodnim narożniku, zwrócony fasadą w stronę zieleńca

³⁶ W 1903 r. toczyła się w sądzie sprawa przeciwko tej firmie, która zamiast drewna wyłącznie sosnowego zastosowała również tańsze – świerkowe. *Ibidem*, sygn. 16671.

³⁷ *Ibidem*, sygn. 16670.

³⁸ Przetarg na dostawy robót kamieniarskich wygrała firma „Berliner Werkstein-Industrie Friedrichs & Söllinger” z Berlina-Halensee. Firma ta nie wywiązała się z poprzedniej umowy na dostawę na budowę sąsiedniej szkoły ludowej, spowodowała czteromiesięczne opóźnienie budowy, więc została w przetargu wykreślona. Zlecenie otrzymała firma „Carl Schilling, Königliche Hof-, Steinmetz-Meister, Berlin”. Posiadała ona kamieniołom w Warcie Bolesławieckiej (*Alt Warthau*). Zgodnie z umową modele prostszych elementów wykonywała firma Schillinga, „modele detali z bogatszymi zdobieniami były wykonywane przez administrację budowlaną”. Wykonaniem modeli, dopasowaniem wymiarów i ich transportem zajmowała się firma „Simlinger u. Gohde. Atelier für Bildhauerei. Cement- und Stuck-Arbeiten”. Pojedyncze detale, jak konsole pod wiazarami w auli, wykonała wrocławska firma „Künzel & Hiller”. *Ibidem*, sygn. 16667–16668.

³⁹ *Schlesien. Der Kommers der Elisabetaner*, „Schlesische Zeitung”, Jg. 162, nr 810 z 17 XI 1903.

⁴⁰ Gryglewska, *Architektura Wrocławia*, s. 138.

⁴¹ Schnobel, *Das Schulgebäude*.

⁴² Notka w dziale *Lokales. Breslau*, 16. Nov.

⁴³ *Ibidem*.

przy ul. Dawida. Od wschodu przylegał do posesji teren częściowo zrealizowanego zespołu szkół ludowych, a od południa – plac do gimnastyki i zabaw szkoły ludowej przy ul. Glinianej 30, której budynek ukończono w 1890 r. Wrocławską administracją budowlaną planowała we wstępnym szkicu takie ustawienie projektowanych budynków, żeby podwórka trzech działek szkolnych przylegały do siebie⁴⁴. Ostatecznie teren gimnazjum został wydzielony przez ustawienie na jego granicy od południa hali gimnastycznej, a od wschodu – domu mieszkalnego i nowego budynku szkoły ludowej. Uzyskano w ten sposób największą możliwą powierzchnię dziedzińca szkolnego z ogrodem i prawdopodobnie kortem tenisowym⁴⁵, obliczoną tak, aby na jednego ucznia przypadało 4,5 m² powierzchni. Murawa i nasadzenia na dziedzińcu szkoły zostały ukończone w 1904 r.⁴⁶

3.2. Plan i program użytkowy

Budynek gimnazjum powstał na planie litery „L”. Krótsze, północne skrzydło, z głównym wejściem, zbudowano naprzeciwko zieleńca. Miało ono wewnętrzny korytarz obudowany obustronnie klasami. Dochodzące do niego od południa skrzydło zachodnie powstało przy wąskiej ul. Joannitów (szer. 22 m). Od wschodu budynek przylegał do szerokiego dziedzińca (50 × 60 m). Takie usytuowanie zapewniało odpowiednią ilość światła dziennego wszystkim wnętrzom dydaktycznym z wyjątkiem dolnej kondygnacji, od ul. Joannitów. Dlatego od tej strony na każdej kondygnacji znajdował się obszerny, jasny korytarz (szer. 4,95 m), przeznaczony do przebywania tam uczniów przy niekorzystnej pogodzie, z miejscem na garderoby⁴⁷. Od tej strony, na parterze, w miejscu zacienionym, był również pokój konferencyjny dla nauczycieli i sala na zbiory przyrodnicze. Większość klas została urządzona od strony dziedzińca i od frontu. Aula powstała we wschodniej części północnego skrzydła.

Program użytkowy dla inwestycji został opracowany przez miejską administrację szkolną pod kierunkiem radcy Ottona Pfundtnera, z udziałem dyrektora gimnazjum J. Paecha. Układ, wielkość, przeznaczenie i wyposażenie pomieszczeń zyskały akceptację rady miejskiej, Królewskiego Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego (*Königliche Provinzial-Schul-Collegium*) oraz ministra do spraw wyznań⁴⁸. W gmachu szkoły powstało: 18 izb lekcyjnych dla 30–50 uczniów, sala rysunkowa oraz audytorium do zajęć z fizyki i chemii z pomieszczeniami do przygotowania ćwiczeń (na I piętrze), większa sala rezerwowa przeznaczona do nauki śpiewu i aula ze sceną śpiewaczą (na II piętrze). Oprócz sal dydaktycznych urządzono również: pomieszczenie na pomoce naukowe i dwa na zbiory przyrodnicze, pokoje do przygotowania zajęć z rysunku i geografii, pokój dyrektora, pokój

⁴⁴ Projekt wstępny z 10 V 1897 r. ABmW, TP. 43.

⁴⁵ W dokumentacji określono jako kort tenisowy do *Lawn Tennis*, co można rozumieć jako tenis na trawie. Kort miał mieć jednak obramienie z cegły. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16664. Kort jest wzmiankowany w dokumentacji. Nie potwierdzono jego realizacji.

⁴⁶ *Ibidem*, sygn. 16671.

⁴⁷ *Druki sprawozdań*.

⁴⁸ *Ibidem*.

nauczycielski (konferencyjny). Biblioteka dla nauczycieli powstała na poddaszu. Przy bocznym, wschodnim wejściu przy bramie znajdował się pokój, w którym odbywały się odwiedziny rodziców, pokój woźnego szkoły oraz jedyna w budynku ubikacja. W piwnicach było mieszkanie palacza oraz pomieszczenia techniczne, takie jak: kotłownia, skład węgla, pomieszczenia-czerpnie powietrza przy komorach grzewczych, przestrzeń na rowery (z 24 boksami)⁴⁹ i pralnia. Nowoczesne ubikacje dla uczniów i nauczycieli powstały jako dobudówka przy hali gimnastycznej. Dopiero w 1906 r. przy południowej klatce schodowej, w miejscu pokoju na zbiory przyrodnicze, urządzono je dla nauczycieli⁵⁰.

Hala gimnastyczna, o standardowych wymiarach 22,63 × 11,97 m, obok obszernej sali mieściła: pokój na sprzęt sportowy, szatnię i pokój nauczyciela. Planowany w projekcie z 1898 r. od strony ul. Joannitów (przy ubikacjach) budynek z kuchnią dla ubogich i poczekalnią dla robotników (tzw. *Arbeiter-Wartehalle*) na piętrze nigdy nie powstał⁵¹. Z pierwotnego zespołu gimnazjum nie zachowała się do dziś tylko hala gimnastyczna, zastąpiona w latach 70. XX w. budynkiem o funkcji administracyjno-oświatowej⁵².

W budynku mieszkalnym, na głównej kondygnacji (I piętrze) oraz użytkowym poddaszu urządzono mieszkanie dyrektora szkoły prof. Paecha, składające się z ośmiu pokoi (jadalnia, pokój dzienny, salon, buduar, trzy sypialnie, pokój gościnny), kuchni ze spiżarnią, izby i łazienki. Na parterze znajdowało się mieszkanie woźnego i pralnia, a obok domu ogród.

3.3. Bryła i elewacje

Malowniczo, asymetrycznie ukształtowaną bryłę gmachu gimnazjum wieńczą wysokie, czterospadowe dachy, z licznymi szczytami, lukarnami, wieżyczkami wentylacyjnymi nad kalenicą dachu i z narożną ośmioboczną wieżą. Jej kompozycja, przypominająca średniowieczną, wynika z funkcji, konstrukcji i właściwości użytego materiału. Była to, oprócz tendencji do upraszczania form historycznych, zasada tworzenia wrocławskiej architektury komunalnej ok. 1900 r.

Elewacje oblicowano białoszarą cegłą. Proste nadproża, filary i parapety okien, obramienia szczytów, gzymsy – elementy budynku niezbędne ze względu na jego konstrukcję – oraz dekoracyjne płyciny, portyk i portale zostały wykonane z żółtawego piaskowca⁵³. Dekoracje rzeźbiarskie w postaci głębokich reliefów powsta-

⁴⁹ Projekt rampy rowerowej na schodach do piwnicy i pomieszczenia na rowery powstał już w trakcie prac budowlanych (30 VI 1902 r., proj. Nathansohn, rys. Güssow). *Ibidem*, sygn. 16664.

⁵⁰ Projekt z maja 1906 r., *Stadtbauinspektor H.O. Magistrats-Baurat* [Nathansohn?]. *Ibidem*, sygn. 16607.

⁵¹ Projekt hali gimnastycznej z 12 II 1898 r. ABmW, TP. 34.

⁵² Budynek przy ul. Dawida 1a jest obecnie użytkowany przez Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. W zachowanym budynku sanitariatów ma swoją siedzibę Uniwersytet Trzeciego Wieku.

⁵³ Piaskowiec pochodził z Warty Bolesławieckiej. Jedynie parapety okien piwnicznych oraz łuk i kolumnę portyku wejściowego z balkonem wykonano z jaśniejszego, lecz bardziej odpornego na warunki atmosferyczne kamienia z Radkowa (*Wünschelburg*). APWr-Akta m. Wr, sygn. 16667.

ły tylko w określonych miejscach, na tle gładkich, ceglanych ścian: na portyku wejściowym, na bogatych fryzach narożnej wieży i u podstawy szczytów oraz na dekoracyjnych płycinach na ich zwieńczeniu. Pozostałe budynki zostały wykonane z identycznych materiałów, lecz były skromniej dekorowane. Dachy pokryto dachówką karpieńską o intensywnym odcieniu czerwieni⁵⁴.

Na elewacjach udało się ukazać, dzięki wprowadzeniu różnorodnych kształtów i wielkości okien, usytuowanie różnych typów sal we wnętrzu. Ogromne okna podzielone kamiennym laskowaniem i zamknięte pełnym łukiem akcentują miejsce auli w budynku. Wszystkie izby lekcyjne mają bez wyjątku okna z prostymi nadprożami, wąskimi kamiennymi filarami i są połączone w systemy trójosiowe. Na kształt okien i wybór konstrukcji stropów wpłynęło obowiązujące zarządzenie Ministerstwa Handlu, według którego okna miały mieć poziome nadproża i musiały sięgać aż do stropów. Celem przepisu było uzyskanie jak najlepszego oświetlenia klas. Służyło temu również wykonanie filarów międzyokiennych z kamienia, o nie-dużym przekroju, oraz dobór jak największej wysokości kondygnacji (4,3 m)⁵⁵.

3.4. Konstrukcje, materiały budowlane, instalacje

Budynki zespołu zostały zbudowane z cegły. W gmachu gimnazjum wykonano we wszystkich salach ogniotrwałe, ceramiczne stropy Kleina oparte na stalowych dźwigarach, a w piwnicach – tzw. kapę pruską. Żelbetowymi sklepieniami (Moniera) przykryto: hole (sklepienia krzyżowe na gurtach i kolebkowe z lunetami), główną klatkę schodową (np. sklepienie typu gwiazdowego) i wieżę (sklepienie konchowe). Sklepienia holi zostały podparte kolumnami z piaskowca. We wnętrzu auli o wymiarach rzutu 14,7 × 17,3 m i wysokości 7,7–8,7 m wykonano częściowo widoczną, „odpowiadającą znaczeniu pomieszczenia”⁵⁶ drewnianą konstrukcję wieszarową z dekoracyjnymi ściągami i konsolami. Wieszarową konstrukcją przykryto również wnętrze sali gimnastycznej.

Budynek gimnazjum został wyposażony w nowoczesny system niskociśnieniowego centralnego ogrzewania parowego i wentylacji⁵⁷. Świeże powietrze było ogrzewane w komorach grzewczych w piwnicy i po uprzednim oczyszczeniu z kurzu i sadzy, dzięki specjalnym filtrom, doprowadzane do klas kanałami. Straty ciepła w izbach lekcyjnych rekompensowały grzejniki. Kanały odprowadzające powietrze kończyły się na strychu, wentylowanym przez trzy duże wieże-dymniki ponad kalenicą dachu. Równie interesujący był system wentylacji grawitacyjnej

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Wysokość okien budynków szkolnych była określana za pomocą wykresu. Wyznaczał ją skrajny promień światła padający znad gzymsu lub kalenicy budynku usytuowanego po przeciwległej stronie ulicy na błądy najgłębiej położonych pod ścianą ławek szkolnych. Ta wrocławska metoda umożliwiała uzyskanie dobrego oświetlenia wnętrza izby lekcyjnej przy zabudowie ulicowej, dzięki zwiększeniu wysokości okien i kondygnacji budynku (w granicach 3,7–4,7 m). Por. *Baukunde des Architekten*, Bd. 2, Th. 4, Berlin 1900, s. 105–111; Gryglewska, *Architektura Wrocławia*, s. 87.

⁵⁶ *Druki sprawozdań*, sygn. 16655.

⁵⁷ System sprawdzony wcześniej w budynku szkoły ludowej przy ul. Składowej (*Magazinstraße*), ukończonej w 1897 r. *Ibidem*; Gryglewska, *Architektura Wrocławia*, s. 154.

sali gimnastycznej. Pod podłogą z drewnianych dyli zachowano pustą przestrzeń i połączono ją z pionami wentylacyjnymi w ścianach szczytowych, co zapewniło ruch i wymianę powietrza⁵⁸.

Z powodu ogromnych kosztów doprowadzenia energii elektrycznej do dzielnicy, w zespole gimnazjum wykonano oświetlenie gazowe. Tylko gabinet do fizyki został wyposażony w akumulatory ładowane przez elektrownię miejską⁵⁹. W budynku działał również system zegarów składający się z głównego zegara-matki (od strony dziedzińca) i zegarów wtórnych (tzw. sympatycznych) wewnątrz gmachu, sterowanych impulsem elektrycznym⁶⁰. Elektryfikacja budynku nastąpiła dopiero w 1928 r.⁶¹

3.5. Wnętrza

Przestrzenne, wysokie i dobrze oświetlone wnętrza holi, korytarzy, klatek schodowych oraz auli urządzono z największą dbałością o jakość detalu architektonicznego, wystrój rzeźbiarski i malarski. Idea twórców architektury – dostarczenia uczniom światła i przestrzeni – była odczuwalna już po wejściu do budynku. Przebudowa wschodniej części frontowego skrzydła i zlikwidowanie bezpośredniego oświetlenia korytarza w 1920 r., a także późniejsze przebudowy (np. „kiosk” portierni) zatarty ten efekt. Już po wejściu do przedsionka przyjemnie zaskakiwało światło wpadające do wnętrza dzięki przeszkleniu części stropu. Świetlik był prawdopodobnie dekorowany witrażem z kolorowego szkła katedralnego i opalizującego, projektu H. Scheinerta⁶². Nie odnaleziono żadnych dokumentów ukazujących jego ostateczny wygląd. Ideę przestrzennego holu z dekoracyjnym świetlikiem, z bordiurą w formie secesyjnej plecionki prezentuje rysunek z ok. 1903 r.⁶³ W posadzkę I piętra wstawiono płyty z grubego zbrojonego szkła⁶⁴.

Konstrukcja krzyżowych i kolebkowych sklepień holi każdej kondygnacji opiera się na ciężkich, kamiennych, romanizujących kolumnach z jasnego, żółtawego piaskowca. Kształty gurtów sklepień, pilastry i obramienia otworów drzwiowych zostały delikatnie podkreślone kolorem oraz fakturą podziału na ciosy kamienne. Wykonano je z tynków szlachetnych typu *terranova*⁶⁵, naśladowujących piaskowiec. Drewniane drzwi były pokryte bejcą w dwóch odcieniach („Heinrich Kukeke. Bau-u. Möbel-Tischlerei”). Gazowe lampy-kinkiety wykonano w kolorze mosiądzu. We wnętrzach dominowały barwy naturalnych materiałów – piaskowca, granitu

⁵⁸ *Druki sprawozdań*, sygn. 16655.

⁵⁹ *Ibidem*, sygn. 16671.

⁶⁰ *Ibidem*, sygn. 16664.

⁶¹ Goihl, *Das Geschichte*.

⁶² Projekt z września 1903 r. zachowany w: APWr-Akta m. Wr, sygn. 16661.

⁶³ *Ibidem*, sygn. 16659. Nie ma potwierdzenia realizacji witraża.

⁶⁴ Oryginalne szkło zostało wymienione w październiku 2013 r.

⁶⁵ Typ patentu firmy „Terranova-Industrie”, tynki zrealizowane przez wrocławską firmę „Preuss & Podolski”. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16660. W czasie remontu w roku 2013 relief boniowania zlikwidowano.

i posadzek z *terrazzo* firmy Vittoria Manarina⁶⁶, uzupełnione skromną secesyjną dekoracją malarską. Kolor był wprowadzony w postaci pasów ciemniejszych lamperii, zakończonych fryzem szablonowym w trzech barwach, przedstawiającym zgeometryzowany secesyjny motyw palmet i wolut. Linia z delikatną stylizowaną wolutą podkreślono geometrię sklepień krzyżowych. Na środku przęsł sklepień w holach były namalowane od szablonu rozety. H. Scheinert zaprojektował dla tych wnętrz dekoracje, wykonał szablony i dobrał kolory, ale prace malarskie według jego projektu zostały zrealizowane przez mistrza Maxa Hellwiga⁶⁷. Kute, żelazne balustrady z dekoracją z wici roślinnej, wraz z latarnią na klatce schodowej, wykonał warsztat Augusta Saala.

Znacznie skromniej, w sposób funkcjonalny i ułatwiający utrzymanie w czystości, zostały urządzone izby lekcyjne. Podłogi w klasach i auli były wykonane z dębowego parkietu. Lamperie, podobnie jak na korytarzach, pomalowano farbą olejną. Izby lekcyjne zostały wyposażone w nowoczesne dwuosobowe ławki systemu Rettiga, dopasowane do wzrostu uczniów i składane, co ułatwiało sprzątanie.

Aula szkoły była jednym z najpiękniejszych wnętrz wrocławskiej secesji. Otrzymała bogaty wystrój w postaci dekoracji malarskiej, rzeźbiarskiej i snycerskiej, witraży, organów, portretów i popiersi dawnych rektorów i profesorów⁶⁸. Jej wnętrze, zbliżone w rzucie do kwadratu, z mniejszą prostokątną sceną, zostało przykryte konstrukcją wieszarową („Heller u. Gebrüder Günther”) z widocznymi ozdobnymi ściągami („Fenk & Halfpaap”). Konstrukcja zadaszzenia została podparta kamiennymi konsolami („Künzel & Hiller”). Scenę ujęto w potężną ramę z piaskowca, dekorowaną po obu stronach zdwojonymi kolumnami („Carl Schilling”).

Na ścianach wokół sali była wykonana okładzina z wysokich drewnianych paneli, zakomponowanych jako oprawa portretów i popiersi rektorów i profesorów. Ten rodzaj „galerii przodków” miał przypominać o wielowiekowej historii szkoły i jej randze. Pochodziły one ze zbiorów gimnazjum oraz Biblioteki Miejskiej. Ich renowację przeprowadził malarz i konserwator ze Śląskiego Muzeum Sztuk Pięknych – Oscar Sitzmann⁶⁹. Z portretów spoglądali na uczniów rektorzy: A. Winkler (1525–1569), P. Vincentius (1569–1578), Elias Major (1631–1669), Martin Hancke (1688–1709), G. Krantz (1709–1733), Gottlieb Habicht (1757–1761), J.C. Arletius (1761–1784), P.J. Lieberkühn (1784–1788), Ephraim Scheibel (1788–1809), C.Fr. Etzler (1810–1825), S.G. Reiche (1825–1844), K.R. Fickert (1845–1880) oraz prof. Pohl (1701–1737), pisarz historyczny i prorektor Karl Mentzel (1809–1825), prorektor i prof. Kamblý (1836–1884)⁷⁰. Marmurowe popiersia przedstawiały filozofa i filologa z Halle Friedricha Augusta Wolfa (dzieło Christiana Friedricha Tiecka, 1803) oraz profesorów gimnazjum – radcę handlowego Johanna Wilhel-

⁶⁶ *Ibidem*, sygn. 16658.

⁶⁷ *Ibidem*, sygn. 16661, 16662.

⁶⁸ Goihl, *Das Geschichte*.

⁶⁹ APWr-Akta m. Wr, sygn. 16661.

⁷⁰ *Ibidem*, sygn. 16661, 16665; Goihl, *Das Geschichte*. W nawiasach zostały podane lata pracy.

ma Oelsnera (Christian Daniel Rauch, 1853) i teologa, filozofa, etnografa Georga Gustava Fülleborna⁷¹ (Joseph Mattersberger, 1804)⁷².

Polichromie na ścianach auli, zaprojektowane i wykonane przez H. Scheinerta i jego uczniów⁷³, zostały zakomponowane zgodnie z podziałami drewnianych okładzin ścian, tworząc szeroki, barwny fryz u podstawy stropu. Prace przekazano „z wolnej ręki” za zgodą rady miejskiej. Rysunki zatwierdził magistrat z uwagą, że „kolorowy fryz nad panelem, który wydaje się trochę niespokojny, zostanie w swym działaniu nieco złagodzony”⁷⁴. Widoczna na fotografiach auli z początku XX w. dekoracja malarska, o kontrastowych barwach, ukazuje formy przypominające stylizowane skrzydła ważek w kilku wariantach oraz abstrakcyjne szablono-we ornamenty, tworzące pionowe pasy. Zaprojektowane przez Scheinerta witraże powtarzały trudny dziś do rozpoznania motyw przypominający kolorowe skrzydła owadów.

Na scenie znajdował się pulpit z popiersiem cesarza Wilhelma, a za nim małe organy z wrocławskiej firmy Eduarda Wilhelma⁷⁵. Nad wnętrzem auli i jej sceny zawieszono dwa ogromne, kute żyrandole w kolorze mosiądzu. Do dziś nie zachowały się: polichromie, witraże, oryginalne boazerie ani żadne elementy wyposażenia auli, która była na początku XX w. we Wrocławiu jednym z nielicznych i wyróżniających się przykładów integracji sztuk niemieckiej secesji: architektury, rzeźby i malarstwa.

4. Styl architektury i program dekoracji gmachu gimnazjum

Idea artystycznego wychowania dzieci (*Kunsterziehung*), propagowana w Niemczech na przełomie XIX i XX w. przez Alfreda Lichtwarka i innych twórców ruchu ochrony środowiska kulturowego (*Heimatschutzbewegung*), była realizowana nie tylko dzięki reformie programów nauczania, lecz także dzięki stworzeniu okazji do obcowania uczniów ze sztuką w gmachu szkoły⁷⁶. Dekoracje malarskie i rzeźbiarskie, zdobiące gmachy szkół na początku XX w., miały rozbudzać w dziecku poczucie piękna i fantazję, zrozumienie dla sztuki i natury⁷⁷. Do ich wykonania zachęcano w codziennej i fachowej prasie, podkreślając społeczne znaczenie sztuki, wierząc, że tam, „gdzie wkracza sztuka, tam rozsiewa szczęście i światło słońca”

⁷¹ Schnobel, *Das Schulgebäude*.

⁷² To prawdopodobnie jedyne zachowane popiersie znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu. Dziękuję za informację panu Romualdowi Nowakowi.

⁷³ Dyrektor Królewskiej Szkoły Sztuki i Rzemiosła Artystycznego Hans Poelzig zgodził się na zatrudnienie uczniów klasy malarstwa przy wykonaniu dekoracji. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16662.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Zastosowano prawdopodobnie wodny napęd miechów z wykorzystaniem silnika Peltona. *Ibidem*, sygn. 16665.

⁷⁶ [...] Schiller, *Kunsterziehung und künstlerischer Wandschmuck für die Schulen*, „Breslauer Gemeinde-Blatt”, Jg. 2, 1903, s. 359–364.

⁷⁷ Idee propagowane na łamach czasopism pedagogicznych i architektonicznych, np. „Das Schulhaus”. Por. Rudolf Cuno, *Die Entwicklung eines Stiles für deutsche Schulhäuser*, „Das Schulhaus”, 10, 1907, s. 3–13.

(1903)⁷⁸. Tematyka dekoracji miała znaczenie moralizatorskie, wspierała edukację i wychowanie, opowiadała też o przeznaczeniu i przynależności budynków szkół⁷⁹. Najbardziej popularnym motywem zdobniczym stały się dekoracje roślinne i zwierzęce. Przedstawienia zwierząt pozwalały ukazać w sposób symboliczny cechy charakteru uczniów, ich zalety i przywary.

Oprócz prestiżu starej miejskiej instytucji to właśnie czynnik „wychowania estetycznego”, uwrażliwienia dziecka na piękno zdecydował o wykonaniu wyjątkowo bogatej dekoracji nowej siedziby Gimnazjum św. Elżbiety, wyróżniającej się wśród współczesnych wrocławskich budynków finansowanych przez miasto. Potwierdzają to słowa R. Plüddemanna: „niech panuje [tu] dążenie do wszelkiej prawdy, dobra i piękna”⁸⁰. Gmach gimnazjum można porównać pod tym względem tylko do powstających w tym czasie we Wrocławiu: wzorcowej szkoły ludowej im. Johanna Heinricha Pestalozziego (1904) oraz Szkoły Rzemiosł Budowlanych i Wyższej Szkoły Budowy Maszyn (1904).

Styl architektury i tematyka dekoracji nowej siedziby Gimnazjum św. Elżbiety nawiązują do historii dawnej szkoły miejskiej w średniowieczu i gimnazjum w okresie renesansu, do humanistycznych tradycji instytucji krzewiącej wiarę i obyczaj chrześcijański, prowadzącej młodych ludzi „z ciemności ku światłu wiary i nauki”⁸¹. Światło jest tu tematem zarówno architektury, jak i jej dekoracji. Rozumiane jest dosłownie (architektura) i metaforycznie, o czym informuje wchodzących napis „Salve lux post tenebras” w przedsionku szkoły⁸². Pojęcie światła łączy w dekoracji symbolikę chrześcijańską oraz antyczną.

Historyzm architektury gmachu ma źródło w XVI-wiecznym renesansie, tzw. niemieckim lub północnym, który zachował cechy narodowej, gotyckiej architektury (wysokie dachy, wertykalizm podziałów, szkieletową strukturę elewacji). Asymetryczna bryła, z wysokimi dachami, szczytami i wieżami, której kompozycja odzwierciedla układ funkcji we wnętrzu, przypomina średniowieczną. Dekoracje rzeźbiarskie elewacji: na fryzach, płycinach i pinaklach, gdzie w plastycznych

⁷⁸ Schiller, *Kunsterziehung*.

⁷⁹ *Schulbauprogramm nach dem Entwurfe des Schulbauten-Ausschusses der Hamburgischen Schulsynode*, hrsg. von Henry Th.M. Meyer, Georg Vollers, Hamburg 1904, s. 46–57. Por. Fedor Lindemann, *Das künstlerisch gestaltete Schulhaus*, Leipzig 1904, s. 40 ([za:] Jörn-Peter Schmidt-Thomsen, *Schulen der Kaiserzeit*, [w:] *Berlin und seine Bauten*, Bd. 5C: *Schulen*, hrsg. von Peter Güttler, Berlin 1991, s. 37).

⁸⁰ *Einweihung des neuen St. Elisabet-Gymnasiums*, „Breslauer General-Anzeiger”, Jg. 16, 1903, nr 318 z 17 XI 1903.

⁸¹ Marek Pierzchała, *Humanistyczne inspiracje treści epitafiów doby Odrodzenia w kościele św. Elżbiety*, [w:] *Z dziejów wielkomięskiej fary. Wrocławski kościół św. Elżbiety w świetle historii i zabytków sztuki*, red. Mieczysław Zlat, Wrocław 1996, s. 163–178.

⁸² Program dekoracji budynku był już konsekwentnie realizowany, kiedy wybrano sentencję „Salve lux post tenebras” w maju 1903 r., gdy okazało się, że jest korzystne dla tego celu miejsce na niedużej płycinie w przedsionku szkoły. Pierwsza propozycja radcy Pfundtnera brzmiała: „Cień kościoła”. Dyrektor Paech obawiał się jej złego przyjęcia i zaproponował: „Niech Pan błogosławi twemu wejściu i twemu wyjściu” lub z psalmu Dawida (*Psalm 127, 1*, za Lutrem): „Gdzie Pan domu nie buduje, to na darmo pracują ci, co przy nim budują”. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16659.

zwojach wici roślinnej ukryte są owoce, maski, zwierzęta, symbole przedmiotów i przedstawienia heraldyczne, to secesyjna interpretacja groteskowo-arabeskowych motywów renesansu.

Na przełomie XIX i XX w. na fasadach wrocławskich budynków komunalnych, za pomocą motywów heraldycznych i napisów, informowano o ich przeznaczeniu i przynależności do miasta. Na zwieńczeniu głównego szczytu fasady gimnazjum wznosi się ogromny herb Wrocławia w ramie neorenesansowej *aediculi*. Motywy z jego pięciu pól odnajdziemy ponadto w trzech innych, eksponowanych miejscach w budynku: na głowicy krępej narożnej kolumny podtrzymującej portyk wejściowy (pola herbu między sowami), wykonanej według modelu R. Schipkego, u podstawy kutej żelaznej latarni znajdującej się na górnym spoczniku głównej klatki schodowej i na kamiennych wspornikach podpierających drewnianą konstrukcję zadaszenia auli.

Na fasadzie został wykonany napis „Gymnasium zu St. Elisabet” – informacja o przeznaczeniu budynku. Zgodnie z życzeniem dyrektora Paecha napis brzmiał identycznie z umieszczonym na elewacji starej siedziby, z zapisem imienia bez litery „h”, gdyż „nową pisownią przeciwstawiłby się [on] tradycji szkoły”⁸³. Projekty elewacji frontowej z 1901 r. ukazują też niezrealizowaną rzeźbę postaci patronki szkoły, św. Elżbiety z Turyngii⁸⁴ w koronie księżniczki, z bukietem róż pod płaszczem, zdobiącą naroże balkonu nad portykiem głównego wejścia, na postumencie z napisem „Sancta Elisabeta”. Widocznie planowano jeszcze w późniejszych latach umieszczenie tam figury patronki szkoły, skoro ponownie jej wizerunek został przedstawiony w tym miejscu w 1912 r. na grafice Hermanna Spätha, malarza i nauczyciela rysunku w gimnazjum⁸⁵. Ostatecznie powstała jedynie podstawa rzeźby świętej – „deptany” pod jej stopami smok z węzowym korpusem, błoniastymi skrzydłami, szponami orła i z ogonem zakończonym głową węża, w sztuce chrześcijańskiej wyobrażenie błędu i pogaństwa⁸⁶. Smocze paszcze dostrzegamy też na kutej balustradzie przy głównym wejściu oraz jako obejmę stalowych ściągów więźby dachowej nad aulą.

Dekoracje na elewacji prezentują również program nauczania w gimnazjum i wykładane w nim przedmioty. We fryzie obiegającym narożną wieżę, między rozpostartymi skrzydłami sów, znajdują się symbole: astronomii (luneta), fizyki

⁸³ Było to niezgodne z ortografią obowiązującą wtedy w Austrii i Niemczech. Paech uzasadniał zapis imienia nowotestamentową pisownią „Elisabet”. Radca Pfundtner został przekonany: „Jeśli Pan dyrektor Paech chce trwać przy pisowni »Elisabet«, mnie nic do tego. Zostawmy więc napis, jaki jest! Do wiadomości Plüddemanna”. *Ibidem*, sygn. 16656. Napis skuty po 1945 r.

⁸⁴ Rysunek detalu fasady, 24 VI 1901 r., ABmW, TP. 30. Święta Elżbieta Turyńska (Węgierska), 1207–1237, siostrzenica św. Jadwigi Śląskiej, żona landgrafa Turyngii, zajmowała się opieką nad chorymi i ubogimi.

⁸⁵ *Festschrift zur Feier*. Rysunek na stronie tytułowej.

⁸⁶ Władysław Kopaliniński, *Słownik symboli*, Wrocław 1990, s. 392–393. Smok na konsoli przypomina wiwerna występującego w heraldyce, o podobnej symbolice. Por. Sandra Forty, *Znaczenie symboli*, Warszawa 2003, s. 146.

2. Dekoracja prezentująca program nauczania: portret Sokratesa.
Fot. Agnieszka Gryglewska, 2011

(regulator obrotów Jamesa Watta na kole zębatym), geografii (globus), rysunku (cyrkiel z ekierką i głowicą jońską)⁸⁷. Z muzyką i zajęciami teatralnymi związane są wyrzeźbione na poziomie auli na wschodnim szczycie stylizowane na antyczne liry o zgeometryzowanej formie oraz maski teatralne starca i młodzieńca. Profil Sokratesa na zachodniej elewacji może wyrażać idee i metody nauczania w gimnazjum niemieckim, dla którego charakterystyczny był duch naukowej dociekliwości (il. 2).

We wnętrzu budynku i na elewacjach dostrzegamy dziś tylko dwie wykute w kamieniu łacińskie sentencje – w przedsionku i na elewacji wschodniej (il. 3). Epikurejskie *carpe diem* z *Pieśni* (1, 11, 8) Horacego umieszczono na szczycie od strony dziedzińca, pod zegarem, wraz z reliefem ukazującym twarz starca, co w kontekście miejsca, w którym uczniowie spędzali wolny czas, można rozumieć jako zachętę do korzystania z życia, póki jest się młodym. Drugi ze szczytów górujących nad dziedzińcem wieńczy motyl, również kojarzony z przemijaniem czasu. Inne teksty, tylko planowane lub zrealizowane, ale niezachowane, poznajemy dzięki dokumentom budowy i tekstom źródłowym. W dokumentacji archiwalnej zachowały się spisy sentencji łacińskich, greckich i niemieckich uzgodnionych przez urzędników magistratu, które miały być wykonane we wnętrzach szkoły. Wybrane przez R. Plüddemanna sentencje o humanistycznym przesłaniu: „Polla ta deina kouden anthrôpou deinoteron pelei”, „Homo sum, nihil humani a me alie-

⁸⁷ Ostatnia, zachodnia płycina, prawie niewidoczna z poziomu ulicy, przedstawia prawdopodobnie szklaną retortę (?) – symbol chemii.

3. Sentencja na wschodniej elewacji. Fot. Agnieszka Gryglewska, 2014

num puto”, „Edel sei der Mensch, hilfreich und gut”⁸⁸, nigdy nie zostały wyrzeźbione na delikatnych wstęgach na kapitelach kamiennych kolumn w holu na parterze.

W Gimnazjum św. Elżbiety, podobnie jak w innych wrocławskich szkołach na przełomie XIX i XX w., wykonywano napisy o tematyce dydaktyczno-moralizatorskiej na ścianach izb lekcyjnych i sal gimnastycznych. Spis takich sentencji zachował się wśród dokumentów archiwalnych, ale nie mamy pewności, które z nich zostały użyte w szkole, żadna bowiem nie zachowała się do dziś. Wśród podkreślonych w dokumencie warto przytoczyć hasło ze szwajcarskiego zamku Wetzikon: „Bewahr’ dein’ Ehr’, hüt’ dich vor Schand’, her ist fürwar dein höchstes Pfand” (1614)⁸⁹. W sali gimnastycznej mógł być napis „Im Takte fest, im Tone rein, soll unser Tun und Singen sein”, a w sali rysunkowej – „Nulla dies sine linea”⁹⁰. Zbiór sentencji prof. Paecha zawierał m.in.: „Nil sine magno vita labore dedit mortalibus”, „Fortes creantur fortibus et bonis”⁹¹. O pielęgnowaniu chrześcijań-

⁸⁸ „Wiele jest rzeczy strasznych, ale nie ma nic straszniejszego od człowieka” (Sofokles, *Antygona*, tekst chóru: *Oda o człowieku*, 332–383); „Człowiekiem jestem, nic, co ludzkie, nie jest mi obce” (Terencjusz, *Heauton timorumenos*); „Człowiek niech będzie szlachetny, pomocny i dobry” (Wolfgang Goethe). 19 III 1902 r. Plüddemann pisał: „Modele oceniłem, poprawiłem i kazałem odlać w gipsie [...]. Na trzech takich samych kamiennych kapitelach wstęgi mają nieść sentencje”. W tym samym dokumencie dopisek Plüddemanna z powyższymi sentencjami. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16656.

⁸⁹ „Zachowaj swą cześć, strzeż się przed hańbą. Cześć jest zaprawdę twym najwyższym majątkiem”. *Ibidem*, sygn. 16660.

⁹⁰ „Mocny w rytmie, w tonie czysty powinien być nasz czyn i śpiew”, „Żaden dzień bez kreski”. *Ibidem*.

⁹¹ „Życie niczego nie dało śmiertelnym bez trudu”, „Dzielni rodzą się z dzielnych i zacnych”. *Ibidem*.

skich tradycji gimnazjum przypominała przeniesiona ze starego gmachu tablica – wykonany z brązu tympanon znad wejścia do renesansowej siedziby z napisem: „D.O.M.S. Initium Sapientiae Timor Domini Sapientiam vero et Eruditionem Stulti aspernantur”⁹². Prawdopodobnie znalazła ona „godne” miejsce w nowej auli wraz z inną tablicą, marmurową, zawierającą zapis obowiązków uczniów („Disciplinae scholasticae leges”) – przykład sztuki kaligrafii sławnego nauczyciela gimnazjum i pisarza rady miejskiej Bonaventury Röslera z 1563 r.⁹³

Istotną rolę w dekoracji odegrała również tematyka patriotyczna, po której do dziś nie pozostał żaden ślad we wnętrzach gmachu. W auli, na ścianie obok sceny, zawieszono w 1903 r. marmurową tablicę poświęconą uczniom gimnazjum poległym w latach 1870–1871 „Z Bogiem za króla i ojczyznę”⁹⁴. Tematem niezrealizowanego projektu dekoracji malarskiej, na ścianie głównej klatki schodowej, mógł być triumf Prus nad Francją w 1871 r.⁹⁵ W tym samym miejscu, nad najwyższym spocznikiem klatki schodowej, zawieszono w 1920 r. tablicę upamiętniającą ofiary I wojny światowej, a nad nią następnie obraz malarza Georga Cölestina Kika (niezachowany)⁹⁶. Ukazywał on bohaterów *Iliady* Homera – Hektora spierającego się z jasnowidzem Polidamem sprzeciwiającym się napaści na greckie statki. Scenę komentował grecki heksametr: „Jedna jest wróżba najlepsza – bronić wolności ojczyzny”⁹⁷ (*Pieśń* 12).

Symbolika kamiennych dekoracji ze świata flory i fauny, zarówno na elewacjach, jak i wewnątrz budynku, uzupełniała dydaktyczno-moralizatorski program sentencji, była związana z procesem nauczania i wychowania uczniów. Dekoracje zawierały też łatwą do odczytania przez uczniów symbolikę, wywodzącą się z kultury chrześcijańskiej i antycznej. Nad głównym wejściem wyrzeźbiono ważkę wśród liści i owoców kasztanowca oraz kwiatu i ciernistej gałązki dzikiej róży – przypominającej o „kwiatkach i cierniach szkolnego życia”⁹⁸. Na kapitelach zdwojonych kolumn flankujących scenę w auli zachowały się dekoracje ukazujące z jednej strony raka wyłaniającego się z ostów, a z drugiej pszczołę zbierającą nektar z kwiatu. Przedstawienia te symbolizowały zalety i przywary uczniów, zapewne: powolność, lenistwo oraz pilność, pracowitość, ponownie w kontekście cierni i kwiatów. Sowę, symbol mądrości i wiedzy, znajdujemy „siedzącą” na książce

⁹² „Bogu Najlepszemu, Najwyższemu poświęcony. Bojaźń Pańska początkiem mądrości, ale głupcy odrzucają mądrość i naukę”. Schnobel, *Das Schulgebäude*; Hubrich, *Die Geschichte der Schule*. Prasa z 1903 r. informuje o napisie w auli „Timor dei initium sapientiae”. Prawdopodobnie chodziło o tę tablicę. Notka w dziale *Lokales. Breslau, 16. Nov.*; APWr-Akta m. Wr, sygn. 16665.

⁹³ Schnobel, *Das Schulgebäude*.

⁹⁴ Tablica z włoskiego marmuru Nembro Bianco, wykonana przez firmę „Künzel & Hiller”. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16665.

⁹⁵ Nieznanego autora z ok. 1903 r. *Ibidem*, sygn. 16658.

⁹⁶ Georg Cölestin Kik, ur. 1878 w Bazanach (*Basan*) k. Olesna Śl. (*Rosenberg*) na Śląsku, malarz, liczne wyróżnienia i nagrody w różnych dziedzinach malarstwa (architektura, krajobraz, postać, zwierzęta); członek *Breslauer Künstler-Verein*. Hölscher, *Die Akademie*, s. 462.

⁹⁷ „Ein Wahrzeichen nur gilt, das Vaterland zu erretten”. Gohl, *Das Geschichte*. (Przekład na język polski – Kazimiera Jeżewska).

⁹⁸ *Schulbauprogramm nach dem Entwurfe*, s. 46–57.

nad oknem domu mieszkalnego dyrektora szkoły, ale też na kapitelach kolumn, fryzach i pinaklach.

Sowy, lwy, ważka, motyl, pszczoła, rak oraz wiele innych, trudnych do rozpoznania zwierząt, niektórych o uproszczonych kształtach, innych – fantastycznych, to „galeria” o bogatej symbolice, podobnie jak przedstawiony w budynku świat roślin: akant, winorośl, figowiec pospolity, wawrzyn szlachetny, kasztanowiec, dąb, dzika róża. Na głowicach kamiennych kolumn dźwigających sklepienia holi znajdują się realistycznie wyrzeźbione liście i owoce drzew klimatu śródziemnomorskiego, głowy sów oraz młodych lwów. Kolumny są swobodną interpretacją klasycznych greckich porządków w superpozycji: doryckiego (parter, kapitele według modelu R. Schipkego, z głowami lwów, wstęgą i motywem plecionki), jońskiego (I piętro, różne kapitele z liśćmi i owocami: dębu, kasztanowca, wawrzynu szlachetnego [lauru], platanu [?] i figowca pospolitego, oraz zgeometryzowane wstęgi i woluty) oraz korynckiego (II piętro, smukłe głowice ze skośnie ustawionymi wolutami (*helices*) i sowami uszatyymi w miejscu tradycyjnych palmet). Kamienne wsporniki w auli (z motywem herbu Wrocławia) zostały ozdobione: winoroślą, wawrzynem oraz kasztanowcem i dębem. Tło dla fryzów na elewacjach wieży stanowią gałązki wawrzynu i dębu. Na symetrycznych z pozoru fryzach na ozdobnych szczytach, wśród liści akantu oraz uproszczonych form przypominających liście palmowe, odnajdujemy winogrona, szyszki chmielowe, lwy, sokoły (?), fantastyczne ptaki oraz smoki. Wśród licznych pinakli w kształcie szyszek, znajdujących się ponad szczytami, można odnaleźć również takie z maskami, sowami i lewkami.

Motywy te wpisują się w program dekoracji inspirowany zarówno kulturą antyku, jak i chrześcijańską. Lwy to symbole Boga, władzy, zdrowia, ale też światła słonecznego, zwycięstwa światła nad ciemnością⁹⁹, sowa – ptak bogini mądrości Ateny – oznaczała mądrość i wiedzę¹⁰⁰. Figowiec – drzewo i owoc – symbolizowały prawdę, poznanie¹⁰¹, a wawrzyn szlachetny, utożsamiany z mądrością, natchnieniem poetyckim, odwagą, triumfem i chwałą, był atrybutem Apollina – boga Słońca. Winorośl symbolizuje życie, odrodzenie, szczęście, wesołość (atrybut Dionizosa), mądrość i światło¹⁰².

Wiele dekoracyjnych przedstawień jest związanych z symboliką światła: lew, motyl, wawrzyn, winorośl, a nawet smok (u gnostyków chrześcijańskich – anioł świtu, innym razem potwór nocy i ciemności)¹⁰³. Program dekoracji, związany ze światłem, nie ma jednoznacznego potwierdzenia w źródłach archiwalnych, lecz sugeruje go przebieg uroczystej inauguracji szkoły z 16 X 1903 r. i relacje prasowe, w których powtarzają się imiona bóstw solarnych – Apollina i Heliosa¹⁰⁴. Oprawą

⁹⁹ Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 194–195.

¹⁰⁰ Cesare Ripa, *Ikonomia*, przeł. Ireneusz Kania, Kraków 1998, s. 152; Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 396–397.

¹⁰¹ Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 91–93.

¹⁰² *Ibidem*, s. 468–469.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 396–397.

¹⁰⁴ Zob. przyp. 42, 43.

uroczystości, oprócz preludium Geoga Riemenschneidera oraz oratorium *Juda Machabeusz* Geoga Friedricha Händla, był *Hymn do Apollina* (Horacy) opracowany przez Oscara Fleischera¹⁰⁵. Wątki chrześcijańskie i antyczne w muzyce wraz z oprawą architektoniczną stworzyły w tym momencie dzieło komplementarne.

5. Historia gmachu w latach 1903–1945

Ważne przebudowy budynku gimnazjum nastąpiły w latach 1913–1914 i 1919–1921. Staraniem dyrektora prof. Franza Wiedemanna w latach 1913–1914 rozbudowano gmach na południe. Nad dachem nowej części powstała nadbudówka z platformą do obserwacji astronomicznych. Prof. dr Fedor von Stojentin sam ufundował teleskop¹⁰⁶. Dobudowa została wykonana pod kierunkiem inspektora Fritza Behrendta i prawdopodobnie według jego projektu, z identycznych materiałów i według takich samych zasad kompozycji, jak istniejący gmach, dlatego nie wyróżnia się w jego bryle. Uzyskano 10 dodatkowych izb lekcyjnych. Na parterze od strony ul. Joannitów, w miejscu o najmniej korzystnym oświetleniu, urządzono bibliotekę z czytelnią. Było to jedyne pomieszczenie oświetlone światłem elektrycznym, a nie gazowym¹⁰⁷. Konstrukcja regałów, tworzących jednocześnie antresolę, jest skromniejszą wersją tzw. systemu magazynowego, którego wcześniejszy wrocławski przykład powstał we wnętrzu projektowanej przez R. Plüddemanna Biblioteki Miejskiej przy ul. Szajnochy 10 (*Rossmarkt 7–9*) w 1891 r.

Już w 1914 r., w związku z utworzeniem przez dyrektora Wiedemanna oddziału gimnazjum realnego, była planowana kolejna rozbudowa – skrzydła północnego w kierunku wschodnim, aż do granicy ogrodu domu dyrektora. Planowano powiększenie auli. Program rozbudowy został uzgodniony w 1915 r., a rada miejska skierowała projekt zaprezentowany przez architektów Charlota Cabanisa i F. Behrendta do natychmiastowej realizacji, jako „pilnej i niezbędnej”, do ukończenia na Wielkanoc 1917 r.¹⁰⁸ Na drodze tak radykalnej przebudowy stanęły działania wojenne. Zatwierdzony już projekt wstępny nie był kontynuowany. W 1914 r. szkoła została zajęta przez stacjonujące we Wrocławiu oddziały wojskowe, a kilka jej klas przeniesiono do budynku dyrekcji kolei państwowych przy ul. Joannitów¹⁰⁹. Po wojnie zmieniono jedynie funkcję pomieszczeń we wschodniej części frontowego skrzydła i przeprowadzono ich adaptację na podstawie projektu F. Behrendta z 7 I 1919 r., zgodną z wymaganiami gimnazjum realnego. Prace ukończono na początku 1921 r.¹¹⁰

¹⁰⁵ *Zur Einweihung des neuen Hauses Arletiusstraße 1, Montag, den. 16. Nov. 1903 [Programm]*, [Breslau 1903].

¹⁰⁶ Pierwotne plany przewidywały przebudowę do celów obserwatorium starszej wieży przy auli. Gohl, *Das Geschichte*; APWr-Akta m. Wr, sygn. 16610.

¹⁰⁷ W starszej części budynku dokonano drobnych zmian, np. pokój dyrektora został przeniesiony na I piętro, pokój woźnego w pobliże głównego wejścia. APWr-Akta m. Wr, sygn. 16610.

¹⁰⁸ *Ibidem*, sygn. 16611.

¹⁰⁹ Gohl, *Das Geschichte*.

¹¹⁰ APWr-Akta m. Wr, sygn. 16611.

Po rozpoczęciu II wojny światowej dziedziniec gimnazjum stał się obozem kompanii sanitarnej, a hala gimnastyczna składem zboża. W 1941 r. w budynku szkoły powstał lazaret, a zajęcia przeniesiono do dawnego gimnazjum im. Króla Wilhelma przy ul. Iwana Pawłowa (*Sonnenstraße*)¹¹¹. Zespół budynków dawnego gimnazjum przetrwał wojnę nieuszkodzony. Obecnie budynki szkoły i domu, jako własność Uniwersytetu Wrocławskiego, są użytkowane przez Instytuty Pedagogiki i Psychologii Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Dzieło architekta i rzemieślnika sprzed ponad 100 lat jeszcze dziś zachwyca swoją jakością. Pod względem dekoracji architektonicznej, malarskiej i rzeźbiarskiej oraz bogactwa jej programu ikonograficznego budynek dawnego gimnazjum jest jednym z najlepszych przykładów architektury szkół zbudowanych ok. 1900 r. we Wrocławiu. Dekoracja gmachu nawiązuje do świata antyku, jego symboliki i filozofii, form architektonicznych, przyrody śródziemnomorskiej. Tak głęboko zakorzeniona w tradycji architektura, mieszająca wątki secesji i historyzmu, jest charakterystyczna dla Wrocławia przełomu XIX i XX w., natomiast jest nietypowa dla głównych ośrodków secesji w Europie, dla których charakterystyczne były pragnienie nowości i bunt przeciwko kultowi antyku¹¹².

AGNIESZKA GRYGLEWSKA

BETWEEN TRADITION AND MODERNITY. THE ARCHITECTURE OF THE SAINT ELISABETH SCHOOL BUILDING IN WROCLAW

This article analyses in detail the architecture of the new building of the St Elisabeth School in Wrocław (at the corner of J.W. Dawid and Joannitów street, formerly Arletius and Malteserstraße). Said school, founded in 1923, was moved from a location by the St Elisabeth church to a new place in 1903. The building was designed by architects Karl Klimm and Richard Plüddemann and built in the years 1901-1903. Significant alterations were made in the years 1913-1914 and 1919-1921.

Even by today's standards the quality of this building is impressive. It is considered to be one of the best examples of the Wrocław architecture of the school buildings circa the year 1900, in terms of decorative architecture, paintings, sculptures and iconography. The building's decorations refer to the Greco-Latin civilisation, its symbolism, philosophy, architectural forms and the Mediterranean flora and fauna. This architecture was deeply rooted in tradition, combining turn of the 20th century and traditional motifs, this was characteristic for Wrocław of this era, however it is not typical for other parts of Europe, which sought out new concepts and rebelled against the traditions of the antique.

The school sustained no damage during the World War II. A field hospital (lazaretto) was created on school grounds in 1941. Currently the building belongs to the Wrocław University (it houses the Pedagogics and Psychology institutes).

Translated by Maciej Zińczuk

¹¹¹ Gohl, *Das Geschichte*.

¹¹² Mieczysław Wallis, *Secesja*, Warszawa 1984, s. 178.

AGNIESZKA GRYGLEWSKA

**ZWISCHEN TRADITION UND MODERNE.
DIE ARCHITEKTUR DES NEUEN ELISABET-GYMNASIUMS IN Breslau**

Im Beitrag wird die Architektur des neuen Gebäudes des Elisabet-Gymnasiums in Breslau (heute an der Kreuzung der ul. J. W. Dawida und ul. Joannitów, ehemals Arletius- und Malteserstraße) ausführlich besprochen. Dieses im Jahre 1293 gegründete Gymnasium wurde im Jahre 1903 vom alten Bau an der Elisabethkirche in das in den Jahren 1901–1903 nach Plänen der Architekten Karl Klimm und Richard Plüddemann neu errichtete Gebäude verlegt. Wichtigere Umbauten sind dann noch in den Jahren 1913–1914 und 1919–1921 vorgenommen worden.

Die Qualität dieses Bauwerks begeistert bis heute. Aufgründ seiner architektonischen, malerischen und bildhauerischen Dekorationen sowie seines reichen ikonographischen Programms stellt es eines der besten Beispiele für die Architektur von Schulbauten der Jahrhundertwende in Breslau dar. Der Gebäudeschmuck knüpft an die Welt der Antike an: an ihre Symbole, ihre Philosophie und ihre architektonischen Formen sowie an die Mittelmeerflora. Eine derart stark in der Tradition verwurzelte Architektur und Vermischung von Motiven des Jugendstils und des Historismus sind für Breslau an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts charakteristisch. Untypisch sind diese Formen jedoch für die wichtigsten Zentren des europäischen Jugendstils, die nach Neuerungen suchten und gegen den Antikenkult opponierten.

1941 wurde im Schulgebäude ein Lazarett eingerichtet, es waren jedoch keine Schäden durch Kriegseinwirkung zu verzeichnen. Heute gehört das Gebäude zur Universität Breslau (wo das Erziehungswissenschaftliche Institut und das Institut für Psychologie untergebracht sind).

Übersetzt von Waldemar Könighaus